

Joanna Warmuzińska-Rogóż
Uniwersytet Śląski
joanna.warmuzinska-rogoz@us.edu.pl

Od przekładu do twórczości, czyli o quebeckich feministkach, anglokanadyjskich tłumaczkach i przekładowym continuum

Wśród wielu ciekawych zjawisk związanych z przekładem, charakterystycznych dla Kanady, warto pochylić się nad niezwykleymi związkami, jakie przez operację przekładową połączyły quebeckie feministki (między innymi Nicole Brossard, Louky Bersianik, Lise Gauvin, France Théoret, Madeleine Gagnon i Janine Marchessault) oraz ich anglojęzyczne tłumaczki, Barbarę Godard, Susanne de Lotbinière-Harwood, Kathy Mezei, Marlene Wildeman, Fionę Strachan, Yvonne Klein oraz Gail Scott, twórczynie „przekładu w rodzaju żeńskim” (*traduction au féminin*).

***Traduction au féminin* – próba definicji**

Na początek przypomnijmy koncept „przekładu w rodzaju żeńskim”, który wywodzi się od wcześniejszego nurtu „literatury w rodzaju żeńskim” (*écriture au féminin*). Ważna uwaga terminologiczna: zdaniem France Théoret istnieją ścisłe granice pomiędzy pisarstwem kobiecym – *écriture féminine* (kobiety piszące mniej więcej w taki sam sposób jak mężczyźni), pisarstwem feministycznym – *écriture féministe* (zaangażowanym, walczącym, mającym za cel zmianę losu kobiet) oraz

pisarstwem w rodzaju żeńskim – *écriture au féminin*, które stara się stworzyć na nowo kobietę i literaturę [Théoret, 2009: 17 i nast.]. Podziały te są szczególnie ważne dla środowiska feministycznego w Quebecu. Literatura w rodzaju żeńskim narodziła się jako reakcja na literaturę poszukującą neutralności – *écriture blanche* (pojęcie Rolanda Barthes’a), która eliminowałaby wszelki kontekst historyczny czy osobisty. Pisarki quebeckie zdały sobie jednak sprawę, że tak naprawdę neutralność równoważna jest rodzajowi męskiemu, co szczerze wyznała sama Nicole Brossard, jedna z czołowych przedstawicielek nurtu: „«Neutralny świat otacza mnie, neutralny»; jak na młodą kobietę, jaką wtedy byłam, stanowiło to dowód na daleko posuniętą naiwność, ponieważ – rzecz jasna – neutralność dotyczy tylko rodzaju męskiego” [Brossard, 2004: 26]¹.

Pisarzki postanowiły porzucić literacką i językową neutralność na rzecz pisarstwa w rodzaju żeńskim, czyli takiej literatury, która zachowuje co prawda swój charakter formalny, ale która jest wzbogacona o treści feministyczne, mające na celu krytykę patriarchalnego modelu świata wszechobecnego w dyskursie [por. Córdoba Serrano, 2013: 97]. W centrum zainteresowania quebeckich teoretyczek i pisarek znalazł się język będący emanacją patriarchalnej władzy, ale także ciało kobiece, dzięki któremu możliwe jest przeciwstawienie się męskiej dominacji. By zaznaczyć tę ważną relację, Nicole Brossard ukuła słowo *cortex*, będące zbitką *corps* (ciało) i *texte* (tekst), które podkreśla tym samym centralną rolę, jaką odgrywają oba pojęcia w literaturze w rodzaju żeńskim [Brossard, 1974]. Jak pisze Córdoba Serrano:

koncept pisarstwa ciała wpisuje się w bardzo konkretny kontekst polityczno-teoretyczny, inaczej feminizm różnicy, który służy do ustalenia granic konceptualnych między obiema płciami. W feminizmie tego typu „różnica” istnieje, niezależnie od tego, czy pojmuje się ją pod względem biologicznym czy też jako rezultat wpływów społecznych. Kobieta i mężczyzna nie postrzegają rzeczywistości w ten sam sposób, a przez to nie opisują go tak samo. Dla tych krytyczek celebrowanie ciała kobiecego prowadzi do stworzenia specyficznie kobiecego języka [Córdoba Serrano, 2013: 98]².

¹ „«Neutre le monde m’environne neutre», c’était pour la jeune femme que j’étais alors, faire preuve d’une bien grande naïveté car, bien sûr, il n’y a de neutre qu’au masculin”. Przekład wszystkich cytatów – J.W-R.

² „Le concept d’écriture du corps s’inscrit dans un contexte politico-théorique bien concret, soit un féminisme de la différence s’employant à ériger des frontières

Projekt ten znajduje także swoje odzwierciedlenie w „przekładzie w rodzaju żeńskim”, który staje się aktem ponownego tworzenia (*réécriture*)³. Zdaniem de Lotbinière-Harwood:

[p]odobnie jak pisarstwo w rodzaju żeńskim, od którego jest zależny, przekład w rodzaju żeńskim jawi się jako działalność polityczna, której zadaniem jest spowodowanie, by kobiety żyły w języku i w świecie [de Lotbinière-Harwood, 1991: 11]⁴.

Zacytowana de Lotbinière-Harwood jest jedną z ciekawszych reprezentantek nurtu „przekładu w rodzaju żeńskim”, dlatego też na jej przykładzie chciałabym ukazać specyfikę tego zjawiska, rolę kobiet w kształtowaniu nowego podejścia do przekładu, ale także ich wpływ na powstawanie wzajemnych przekładowych relacji między francuskojęzycznym Quebeciem a anglojęzyczną Kanadą. De Lotbinière-Harwood założyła, że będzie tłumaczyć tylko północnoamerykańskie autorki feministyczne, które popierają twórcze podejście do przekładu rozumianego jako *re-creation*. Ma zatem na swoim koncie tłumaczenia tekstów znaczących quebeckich feministek: Nicole Brossard, Louise Cotnoir, Anne-Marie Alonzo, a także Lise Gauvin, której tekst zatytułowany *Lettres d'une autre* (1984) przelożyła na język angielski w 1989 roku (*Letters from an Other*). Wywołała zresztą swoim przekładem spore kontrowersje. Dla przykładu, montrealski pisarz i tłumacz David Homel zarzucił jej, że „uprowadziła” tekst Gauvin, zbyt wiele wyjaśniając czytelnikowi, umieszczając za dużo przypisów oraz feminizując go bardziej, niż uczyniła to sama autorka w oryginale [Homel, 1990]. W rzeczywistości Gauvin zaaprobowwała przekład de Lotbinière-Harwood, zarzuty krytyka

conceptuelles entre les deux sexes. Pour ce type de féminisme, la « différence » existe, qu'on la pense sous l'angle biologique ou en tant que résultat des influences sociales. L'homme et la femme ne perçoivent pas la réalité de la même façon, et de ce fait ne la transcrivent pas de la même façon. Pour ces critiques, la célébration du corps de la femme mène à la création d'un langage spécifiquement féminin”.

³ Zdaniem Evelyne Voldeng, do której odnosi się de Lotbinière-Harwood, przekład jest „aktem ponownego tworzenia (*réécriture*) w języku docelowym lektury dokonanej w języku wyjściowym” („une ré-écriture dans la langue d'arrivée d'une lecture dans la langue de départ”) [Voldeng, 1984: 82].

⁴ „Comme l'écriture au féminin, dont elle est tributaire, la traduction au féminin se présente comme une activité politique visant à faire apparaître et vivre les femmes dans la langue et dans le monde”.

wydają się zatem przesadzone. Co więcej, za swą kreatywność, niezwykłą grę językiem i obecność w tekście ta druga została nagrodzona prestiżową nagrodą Félix-Antoine Savard Award.

Tłumaczka, która jest osobą doskonale dwujęzyczną, określa siebie jako *outsid(her)* [de Lotbinière-Harwood, 1991: 130], nomadkę, która krąży między dwoma domami. Owo krążenie wyraża się w jej działalności przekładowej: ma ona na swoim koncie nie tylko tłumaczenia z języka francuskiego na angielski, ale także z języka angielskiego na francuski, co stanowi rzadkość w Kanadzie (są to również teksty feministyczne, na przykład Gail Scott czy Sharon Thesen). Szczególnie jednak ceniona jest za przekłady z języka francuskiego. Jak sama podsumowuje: „francuskojęzyczni pisarze, których tłumaczyłam, lubią moje angielskie wersje, ponieważ zachowują one francuski «akcent», powodując, że nowy tekst jest zarazem obcy i bliski” [cyt. za: Conacher, 2006: 246]⁵.

Ważne w działalności przekładowej de Lotbinière-Harwood jest to, że przez użycie twórczego podejścia do tłumaczenia powoduje ona, że sam akt przekładu staje się widoczny. Często feminizuje tekst docelowy, tym samym tworząc przestrzeń dla kobiecej ekspresji także w realnym świecie. Niezwykle ciekawa i kreatywna wydaje się jej propozycja tłumaczenia użytego przez Nicole Brossard słowa *amoure* [za: ibidem: 257]⁶.

Przyjrzyjmy się fragmentowi oryginału i tłumaczeniu de Lotbinière-Harwood:

– Les autres qui? Pauvre Kathy, mon amour. Pauvre moi, ton amour.
Qu’allons-nous devenir si tu ne m’aimes point comme je suis, si je te veux
comme tu n’es point? Combien de caresses, combien de fois les mains sur
nos bouches, combien de fois l’ardeur du ventre pour que nous devenions
avec exactitude ce que nous sommes? Ou cela n’at-il rien à voir? [Brossard,
1987: 132]

– Others, who? Pour Kathy, my love. Poor me, your shelve. What will we
become if you don’t love me as I am, if I want you as you are not? How

⁵ „French language writers I’ve translated enjoy my English versions because they retain a French ‘accent’, making the new text foreign and familiar at the same time”.

⁶ Inwencji wymagał także przekład tytułu tekstu Nicole Brossard, *L’Amer*, będącego zbitką słów *mer* (morze), *mère* (matka), *amer* (gorzki), dla którego Barbara Godard zaproponowała znak graficzny, układający się w słowa: *sea, sour, mothers*.

many caresses, how many times hands over our mouths, how many times the belly's fire before we become exactly what we are? Or is that irrelevant? [Brossard, 1994: 124]

Woryginalne forma *amoure* nie wydaje się być bardzo dużą ingerencją w język, biorąc pod uwagę, że istniała już w siedemnastowiecznej francuszczyźnie. Tłumaczka proponuje formę *shelove* [ibidem: 124], będącą ewidentnym neologizmem, który można by uznać za zbyt śmiałą ingerencję w tekst, gdyby nie to, że tłumaczka stara się zachować wywrotowy charakter stylu autorki, rozumianej jako *auther*. Zresztą na podstawie tego właśnie terminu powstał inny neologizm *auteure-ité* (*auther-ity*), który jest dekonstrukcją słów *autorité* (*authority*) i wszedł na stałe do feministycznego słownika [por. Conacher, 2006: 257].

Swoje podejście do przekładu de Lotbinière-Harwood opisała w dwujęzycznym dziele teoretycznym *Re-belle et infidèle: La traduction comme pratique de réécriture au féminin / The Body Bilingual: Translation as a Rewriting in the Feminine* (1991) opublikowanym jednocześnie w Montrealu i w Toronto. Przyjmując, że skonstruuje tekst, w którym nie będzie musiała wybierać, de Lotbinière-Harwood tworzy, zapisując spontaniczne myśli i oczywiście mieszając bezustannie dwa języki. Zdaniem Edwina Gentzlera tłumaczka wychodzi w swoim dziele poza „tradycyjne dychotomie tekst źródłowy/docelowy, pierwotny/wtórny, góra/dół, pisanie/przepisywanie, kolonizator/kolonizowany, które charakteryzowały w historii teorię przekładu” [Gentzler, 1993: 229]⁷.

Zaslugi *Tessery*

Zdaniem Barbary Godard [2002: 71] przekład w rodzaju żeńskim przyczynił się znacząco do rozwoju wzajemnych kontaktów między francuskojęzycznymi feministkami quebeckimi i ich kanadyjskimi anglojęzycznymi koleżankami. Tłumaczenia tekstów powieściowych, poetyckich, ale także teoretycznych dotyczących idei feministycznych, dokonywane były początkowo na gruncie kanadyjskim głównie z języka francuskiego na język angielski, a wymienione wyżej tłumaczki należały do najbardziej wpływowych przedstawicielek feministycznego podejścia do przekładu

⁷ „The traditional dichotomies of source/target, primary/secondary, high/low, writing/rewriting, coloniser/colonised that characterise translation theory historically”.

w Kanadzie. Co więcej, ich szeroko zakrojony projekt literacko-przekładowy, który doprowadził do waloryzacji nowych praktyk tłumaczeniowych, w tym poważnej ingerencji w tekst oryginału poprzez stosowanie techniki ponownego tworzenia (*réécriture*), i podkreślił znaczenie samego procesu przekładu, przyczynił się w efekcie do powstania znanej w świecie szkoły – kanadyjskiej teorii przekładu feministycznego, a takie nazwiska jak von Flotow, Simon czy Godard stały się powszechnie znanymi autorytetami.

Dokonania kanadyjskich badaczek i tłumaczek rzuciły nowe światło na relacje między tym, co oryginalne, a tym co tłumaczone (wtórne). Zdaniem Godard:

[w]ariant jest ceniony bardziej niż inwariant, zerwanie bardziej niż ciągłość. Mnożenie wersji nie uprzywilejowuje ani kultury rodzimej, ani obcej, uprzywilejowuje raczej tworzenie, złożony i konfliktogenny proces destrukcji i restrykturyzacji [ibidem: 87]⁸.

Sam proces przekładu, rozumiany jako *réécriture* (ponowne tworzenie), nie opiera się na opozycji binarnej między oryginałem a przekładem. Można raczej mówić o przekładowej jednoczesności czy też continuum [Bjerring, 2002: 169], które uwidacznia się na przykład w praktyce intertekstualnej. Autorki nie tylko powołują się na siebie, cytują, korzystają z dokonań innych badaczek, ale także bazują na intertekstach tłumaczo-nych, bardzo często nie podając źródła cytatu, co – w ich oczach – prowadzi do utworzenia wzajemnej sieci powiązań opartych na zaufaniu. Wspomniane wcześniej continuum to także działanie, które Luise von Flotow [1991: 64] określiła jako „podwójną praktykę” (*split practice*): kanadyjskie feministki nie tylko piszą i wzajemnie się tłumaczą, ale także prowadzą intensywną działalność wydawniczą, redakcyjną, promocyjną, organizując sympozja, pisząc artykuły prasowe, uczestnicząc w spotkaniach itd., dzięki czemu udaje im się przygotować czytelniczki do jak najpełniejszego odbioru trudnych, gęstych od treści tekstów.

Jednym ze wspólnych projektów stało się dwujęzyczne feministyczne czasopismo literackie *Tessera*, które powstało w 1984 roku jako miejsce

⁸ „La variation est valorisée plus que l’invariant, la rupture plus que la continuité. La prolifération des versions ne privilégie ni la culture familière ni la culture étrangère mais plutôt la création, un processus complexe et conflictuel de destruction et de restructuration”.

dla prezentacji idei feministycznych oraz feministycznej literatury. *Tessera* to tak naprawdę rezultat dyskusji między jej późniejszymi wydawczyniami, Barbarą Godard, Daphne Marlatt, Kathy Mezei i Gail Scott, które w czasie organizowanej na Uniwersytecie York w 1981 roku konferencji na temat feminizmu w literaturze postanowiły stworzyć czasopismo poświęcone feminizmowi. W 1988 roku *Tessera* stała się niezależnym pismem, ukazującym się dwa razy do roku i poświęconym każdorazowo ściśle określone mu tematowi, na przykład: „La traduction au féminin / Translating Women, Changing the Subject / Le sujet en processus, Performance/Transformance i Memory Work / Des mémoires des femmes. Począwszy od połowy lat 90. XX wieku nowa redakcja (Katherine Binhammer, Lauren Gillingham, Lise Harou, Jennifer Henderson, Nadine Ltaif, Nicole Markotic, Lianne Moyes, Julie Murray i Patricia Seaman) zaprosiła współpracowniczki, pisarki i teoretyczki, do refleksji nad tematyką z pogranicza literatury i kulturoznawstwa, czego owocem były kolejne numery zatytułowane: *Women in Urban Culture / Les femmes et la culture urbaine, F/Phantasy, Work / Le travail, Feminism and Self-Help / Le féminisme et la croissance personnelle* i *Feminist Utopias / Utopies féministes*. Następne redaktorki, Martine Delvaux i Catherine Mavrikakis, począwszy od 2003 roku, starały się podtrzymać tradycję właściwą dla *Tessery* aż do jej zamknięcia w 2005 roku. W ciągu kilkunastu lat istnienia czasopisma wydawczynie szczególnie starały się przybliżyć anglokanadyjskim odbiorcom nowatorskie teksty z dziedziny teorii feministycznej stworzone w Quebecu. Co ważne, dialogowi sprzyjała od samego początku formuła przyjęta w czasopiśmie: drukiem ukazywały się tam teksty zarówno w języku angielskim, jak i francuskim, ponadto każdy z nich opatrzony był streszczeniem w drugim języku. To w *Tesserrze* publikowały najważniejsze kanadyjskie pisarki i krytyczki: Nicole Brossard, Louky Bersianik, Louise Cotnoir, Linda Hutcheon, Daphne Marlatt, Erin Mouré, Marlene Nourbese Philip, France Théoret, Audrey Thomas, Gail Scott, Donna Smyth, Lola Lemire Tostevin i Aritha van Herk. Nie można zapominać, że dzięki publikacjom w tym czasopiśmie miał miejsce niezwykle rozwój feministycznej teorii przekładu, nieograniczającej się jedynie do opisu asymetrii władzy wynikającej z różnicy płci czy języka, ale także ogólnie skoncentrowanej na problematyce pozycji i władzy tekstu [por. Godard, 1991: 525-526].

Ponadto dialog między quebeckimi i anglokanadyjskimi feministkami na łamach *Tessery* doprowadził także między innymi do powstania

hybrydycznego gatunku literackiego: *théorie-fiction* / *fiction-theory*, praktykowanego najpierw przez pisarki z Quebecu: Nicole Brossard, Suzanne Lamy, France Théoret czy Madeleine Gagnon, w których ślady pójdą następnie anglojęzyczne Kanadyjki: pisząca poematy prozą Margaret Atwood, autorka dzienników, Smaro Kamboureli oraz Aritha Van Herk, Gail Scott (*ficto-criticisms*). *Fiction-theory* opiera się na koncepcie „wzajemnego słuchania” (*mutual listening*) czy też – inaczej mówiąc – na czynności, w czasie której „czytelnik czyta raczej razem z tekstem niż o nim” [Godard et al., 1986: 54]. Jak podaje Erin Wunker:

[f]ikcja/teoria pojawiła się jako kanadyjska kontynuacja *écriture féminine*, która miała za zadanie podkreślić powiązanie pomiędzy teorią a kreatywną produkcją, a także ukazać wytwórczą i wspólnotową jakość feministycznego myślenia [Wunker, 2016: 96]⁹.

Strefy wpływów

Rzecz jasna, idee głoszone przez quebeckie feministki, a potem ich kanadyjskie koleżanki, bazują w dużej mierze na tym, co działo się w myśli feministycznej w tym czasie w Europie. Nie można jednak zapominać, że „przekład w rodzaju żeńskim” oraz nowe spojrzenie na proces tłumaczenia i rolę tłumacza (czy też raczej tłumaczki) nierozzerwalnie związane są z kontekstem quebecko-kanadyjskim. Warto zatem na koniec zastanowić się nad rolą twórczych kanadyjskich tłumaczek nie tylko w kontekście zjawisk przekładowych, ale także w odniesieniu do skomplikowanych relacji między anglojęzyczną Kanadą a francuskojęzycznym Quebeciem.

Badacze przekładowego rynku wydawniczego w Kanadzie wyróżniają dwa okresy: przed instytucjonalizacją przekładu, co nastąpiło w latach 70. XX wieku, i później. Krótko przypomnę: w 1969 roku kanadyjski parlament przyjął Ustawę o językach oficjalnych, ustanawiając tym samym oficjalną dwujęzyczność oraz przyznając równe prawa językom angielskiemu i francuskiemu. Ustawa ta przyczyniła się do wsparcia i promocji przekładu literackiego, gdyż na jej mocy stworzono program subwencji przekładu literatury quebeckiej i anglokanadyjskiej. Następnie w 1971

⁹ „[f]iction/theory emerged as a Canadian iteration of *écriture féminine* that was intended to underscore the connection between theory and creative production, as well as to demonstrate the generative and collaborative quality of feminist thinking”.

roku strategia rządowa promująca dwujęzyczność objęła między innymi program wsparcia skierowany do kanadyjskich wydawców, którzy będą publikować przekłady między dwoma oficjalnymi językami. W ramach projektu montreali wydawca Le Cercle du Livre de France (dzisiaj les Éditions Pierre Tisseyre) utworzył w 1973 roku *Collection des Deux Solitudes*¹⁰. Jean Delisle podsumowuje, że jednym z celów programu federalnego jest umożliwienie Kanadyjczykom, by poprzez literaturę otworzyli się na drugą samotność i lepiej ją poznali [Delisle, online].

Godard szacuje, że z języka francuskiego na język angielski przed instytucjonalizacją tłumaczono średnio jeden tytuł rocznie. Trzy czwarte wszystkich przetłumaczonych dzieł ukazało się w latach 1972-1985, natomiast później nastąpił spadek liczby przekładów z języka francuskiego na angielski: dla przykładu w roku 1995 przetłumaczono 16 tytułów, co stanowi połowę tłumaczeń z 1986 roku [Godard, 2000: 477].

Trzeba zauważyć, że rynek przekładowy w Kanadzie oraz relacje między dwiema nierównorzędnymi w gruncie rzeczy grupami językowymi nie poddają się analizie pola literackiego w duchu Pierre'a Bourdieu ze względu na znaczącą rolę pomocy finansowej ze strony rządu federalnego i rządów prowincji. Zdaniem Godard „owa bezpośrednia ingerencja rządowa tworzy dwa przeciwstawne rynki: model narodowy – subwencjonowany, który istnieje obok rynku opartego na kapitale i podlegającego międzynarodowym zasadom ekonomicznym” [Godard, 2002: 75]¹¹.

Na tak zarysowanym tle relacji przekładowych między „dwoma samotnościami” szczególnie rysuje się miejsce i rola przekładu tekstów feministycznych. Przekłady te ukazują się często tylko dzięki wsparciu państwa i bez wątpienia zajmują pozycję wyjątkową. Przypomnę w tym miejscu badania Carolyn Perkes, która w oparciu o teorię polisystemów zbadała relacje pomiędzy literaturą anglokanadyjską oraz literaturą quebecką w przekładzie. Jej zdaniem teksty quebeckie, które zostały przełożone na język angielski, czyli w znaczącej mierze powieści i opowiadania, nie wpłynęły generalnie na kulturę docelową. Wyjątek stanowią

¹⁰ Nazwa nawiązuje do tytułu powieści Hugh MacLennana *Two Solitudes* (1945) i w powszechnej świadomości symbolizuje izolację oraz brak komunikacji między anglojęzyczną i francuskojęzyczną kulturą kanadyjską, czyli „dwoma samotnościami”.

¹¹ „[C]ette intervention gouvernementale directe structure deux marchés superposés : un modèle national subventionné coexiste avec un marché capitaliste soumis aux contraintes économiques internationales”.

teksty feministyczne, które zdołały zmienić znacząco kulturę anglojęzyczną w Kanadzie do tego stopnia, że przyczyniły się do zmian w dyskursie na temat samego przekładu [Perkes, 1996: 1196]. Nie wszyscy badacze podzielają tę opinię. Zdaniem Godard, o ile pierwsze pokolenie quebeckich pisarek, a zatem autorki z panteonu gwiazd literatury prowincji, Gabrielle Roy, Anne Hébert i Marie-Claire Blais „zainicjowały zmianę w anglokanadyjskim dyskursie literackim w chwili, gdy się ukazały, krytyka dostrzegła w nich bowiem znaki zapowiadające tak długo oczekiwaną w Kanadzie nowoczesność, nawet jeśli ów dyskurs następnie się utrwalił” [Godard, 2002: 71]¹², o tyle drugie pokolenie, a zatem radykalne feministki, zainicjowały co prawda znaczącą zmianę w dyskursie przekładoznawczym właściwym dla feministycznych tłumaczek w Kanadzie po roku 1980, tym niemniej nie wyszły one poza peryferie kanadyjskiej produkcji literackiej, nie zdobywając szerszej publiczności [*ibidem*].

Podsumowanie

Niezależnie od oceny wyżej opisanego zjawiska obserwacja dokonana quebeckich feministek z początku lat 80. XX wieku, stworzonej przez nie „literatury w rodzaju żeńskim” oraz wzorowanego na niej „przekładu w rodzaju żeńskim”, a następnie całej serii działań wykraczających poza tradycyjną rolę tłumacza, pokazuje odwrócenie pewnej tendencji, zgodnie z którą to literatura quebecka stanowiła literaturę mniejszą i w gruncie rzeczy zagrożoną przez swoją bardziej wpływową siostrę, literaturę anglokanadyjską. Dzięki bardzo zaangażowanej pracy przekładowej kanadyjskie tłumaczki przyczyniły się do rozpowszechnienia idei swoich quebeckich koleżanek wśród anglojęzycznych odbiorców, a także bezsprzecznie wpłynęły na kulturę docelową, inspirując anglokanadyjskie autorki. Co więcej, udało się spowodować zmiany w dyskursie na temat przekładu w anglojęzycznej Kanadzie, między innymi poprzez ukazanie, że przekład rozumiany jako akt twórczy nie ogranicza się do opozycji między oryginałem a tłumaczeniem, ale stanowi raczej continuum.

¹² „Ont initié un changement dans le discours littéraire canadien-anglais à leur parution, car la critique y voyait les signes annonciateurs de la modernité longtemps attendue au Canada anglais, même si ce discours a souligné la continuité ensuite”.

Bibliografia

- Bjerring, N., (2002), „Feminism as Framework for Investigating Canadian Multiculturalism”, *Mosaic*, 29, ss. 163-173.
- Brossard, N. (1974), „Le cortex exubérant”, *La Barre du jour*, 44, ss. 2-22.
- Brossard, N. (1987), *Le Désert mauve*, Éditions de l'Hexagone, Montréal.
- Brossard, N. (1990), *Mauve Desert*, trans. S. de Lotbinière-Harwood, Coach House Press, Toronto.
- Brossard, N. (2004), *L'horizon du fragment*, Éditions Trois-Pistoles, Notre-Dame-des-Neiges.
- Conacher, A. (2006), „Susanne de Lotbinière-Harwood: Totally Between”, w: Whitfield, A. (ed.), *Writing between the Lines: Portraits of Canadian Anglophone Translators*, Wilfrid Laurier University Press, Waterloo, ss. 245-266.
- Córdoba Serrano, M.S. (2013), *Le Québec traduit en Espagne. Analyse sociologique de l'exportation d'une culture périphérique*, Les Presses de l'Université d'Ottawa, Ottawa.
- Delisle, J. (brak daty), *La traduction au Canada: Survol historique (depuis 1534)*, [on-line:] https://www.academia.edu/5940734/La_traduction_au_Canada_survol_historique_depuis_1534 (9.05.2016). [Wersja angielska pod tytułem: „Canadian Tradition”, w: Baker, M. (ed.) (1998), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, Routledge, Londres–New York, ss. 356-363].
- Flotow, L. von (1997), *Translation and Gender: Translating in the „Era of Feminism”*, University of Ottawa Press, Ottawa.
- Gentzler, E. (1993), *Contemporary Translation Theories*, Routledge, New York.
- Godard, B. (1999), „Une littérature en devenir: la réécriture textuelle et le dynamisme du champ littéraire. Les écrivaines québécoises au Canada anglais”, *Voix et Images*, 24(3), ss. 495-527, [on-line:] <http://id.erudit.org/iderudit/201447ar> (15.10.2016).
- Godard, B. (2000), „French-Canadian Writers”, w: Classe, O. (ed.), *Encyclopedia of Literary Translation into English*, vol. 1, Fitzroy Dearborn Publishers, London–Chicago, ss. 480-481.
- Godard, B. (2002), „La traduction comme réception: les écrivaines québécoises au Canada anglais”, *TTR: traduction, terminologie, rédaction*, 15, ss. 65-101.
- Godard, B., Marlatt, D., Mezei, K., Scott, G. (1986), „Theorizing Fiction Theory”, *Tessera*, [on-line:] <http://tessera.journals.yorku.ca/index.php/tessera/issue/view/1451/showToc> (10.03.2017).
- Homel, D. (1990), „Lise Gauvin Astutely Explains Quebec to Outsiders”, *The Gazette*, April 21.

- Lotbinière-Harwood, S. de (1991), *Re-belle et infidèle / The Body Bilingual. La traduction comme pratique de réécriture au féminin*, Les Éditions du remue-ménage, Montréal.
- Perkes, C. (1996), „Les Seuils du savoir littéraire canadien: le roman québécois en traduction anglaise, 1960-1990”, *Canadian Review of Comparative Literature / Revue canadienne de littérature comparée*, 23, ss. 1195-1211.
- Théoret, F. (2009), *Écrits au noir. Essais*, Les Éditions du remue-ménage, Montréal.
- Voldeng, E. (1984), „Translata/Translatus”, *Tessera / Room of One's Own*, 8(4), ss. 82-90.
- Whitfield, A. (ed.) (2006), *Writing between the Lines. Portraits of Canadian Anglophone Writers*, Wilfried Laurier University Press, Waterloo.
- Wunker, E. (2016), „Toward a Planetary Poetics. Canadian Poetries after Globalization”, w: Sugars, C. (ed.), *The Oxford Handbook of Canadian Literature*, Oxford University Press, Oxford, <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199941865.013.6>.

STRESZCZENIE

Artykuł przybliży specyfikę relacji między francusko- i anglojęzycznymi tłumaczkami w Kanadzie, relacji, które zaowocowały powstaniem szeregu ciekawych zjawisk przekładowych. Autorka przypomina rozróżnienie na przekład feministyczny oraz przekład w rodzaju żeńskim, wywodzący się z literatury w rodzaju żeńskim, oba chętnie praktykowane w Quebecu. Jedną z przedstawicielek tego nurtu była tłumacząca głównie z języka francuskiego na angielski Suzanne de Lotbinière-Harwood, autorka między innymi przekładów dzieł Nicole Brossard. Jej działalność, podobnie jak działalność przekładowa innych tłumaczek, przyczyniła się do rozpowszechnienia idei przekładu w rodzaju żeńskim wśród kanadyjskich pisarek i myślicielek, a ich współpraca zaowocowała powstaniem czasopisma *Tessera* oraz pojawieniem się wielu zjawisk z pogranicza przekładu i literatury. Owa relacja to także przykład rzadkiego w Kanadzie wpływu „małej literatury”, jaką jest literatura quebecka, na anglojęzyczną literaturę kanadyjską.

Słowa kluczowe: przekład feministyczny, przekład w rodzaju żeńskim, Kanada, Quebec

SUMMARY:**From Translation to the Writing: On the Quebec Feminists, Anglo-Canadian Women Translators and the Translation Continuum**

The article presents the unique relationship between French- and English-speaking translators in Canada, which has resulted in a great number of interesting translation phenomena. The author makes reference to the distinction between feminist translation and translation in the feminine, derived from literature in the feminine, both widely practiced in Quebec. One of the representatives of this trend was Suzanne de Lotbiniere-Harwood, mostly French-English translator, known for her translations of Nicole Brossard's works. Her activity, as well as that of other translators, contributed to the spread of the idea of translation in the feminine among Canadian writers and theoreticians. What is more, their cooperation has resulted in the creation of the magazine *Tessera* and in the emergence of a range of phenomena on the borderline between translation and literature. This relationship is also a rare example of the impact of "minor literature", which is the literature of Quebec, on the English-language Canadian literature.

Key words: feminist translation, translation in feminine, Canada, Quebec